

Soygür, Meryem – Erdoğan, Selami. “Kütahya Mevlevîliğinin Son Pîrlerinden Mehmed Sıdkı Esif Dede: Tavşanlı Mevlevîhânesi ve İlâhî Aşk Anlayışı”. *Mevlâna ve Mevlevîlik Harsiyatı* - 1. ed. Nuri Şimşekler vd. 595-616. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2025.

KÜTAHYA MEVLEVÎLİĞİNİN SON PÎRLERİNDEN MEHMED SIDKI ESİF DEDE: TAVŞANLI MEVLEVÎHÂNESİ VE İLÂHÎ AŞK ANLAYIŞI

Meryem SOYGÜR*
Selami ERDOĞAN†

ÖZ

Bu çalışmanın konusu, Mehmed Sıdkı Esif Dede'nin tasavvuf hayatında önemli yeri bulunan Tavşanlı Mevlevîhânesi ve *Divân*'ındaki ilâhî aşktır. Esif Dede'nin çocukluğu, eğitim hayatı, intisab ettiği tarikatlar, eseri ve hizmetleri dikkate alınarak aşk kavramı ele alınmış; kavramın diğer kavramlarla olan mânâ ilişkisini görmek amaçlanmıştır. Yetiştirdiği aile ortamı ve çevresindeki kültürün tesiriyle Esif Dede, tasavvufî bir hayat sürmüştür. Halvetî olan ailesinden Halvetî adâb ve erkânını gören Esif Dede, pîrinden aldığı manevî terbiye vesilesiyle Mevlevî adâbını talim etmiştir. Mevlevî ve Halvetî tarikatlarının manevî neşve ve heyecanından beslenen Esif Dede, ilâhî aşk eksenli bir mânâ zenginliği ile kısacık hayatına birçok hizmet sığdırmıştır. Bu hizmetlerinden artan vakitlerinde bir eser telif etmiştir. Mevlevî geleneğinden edindiği fikrî ve ruhî olgunluğu temsil eden tek eseri, manzum olarak kaleme alınmış olan *Divân*'ıdır. Edebî bir eser olmasına rağmen *Divân*'ındaki ilâhî aşk vurgusu, onun tasavvuf telakkisini ortaya koyar mahiyettedir.

* Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Mezunlu. Kütahya / Türkiye. duyumsm2@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4258-7762.

† Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, Kütahya / Türkiye. selami_erdogan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7939-6823.

Esif Dede'nin *Dîvân*'ında, ağırlıklı olarak iki başlık üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar, Mevlevîlik ve aşktır. Aşk anlayışının diğer kavramlarla olan bağı, bu çalışmada mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Bu minvalde aşk kavramının; zühhd, ihlâs, fakr, verâ ve şükür gibi tasavvufî makam belirten kavramlarla güçlü bir ilişki içinde olduğu görülmüştür. Söz konusu mana kolerasyonunda Mevlevîlik kültür ve adâbını yansıtan şeyh, derviş, tekke, sohbet, semâ, hırka, külâh, ney ve mahfil gibi kavramlara da rastlanmaktadır. Tasavvufun teşekkülünde yer alan seyrü sülûk, akıl, naz, niyaz gibi kavramlar da Esif Dede'nin *Dîvân*'ında altını çizdiği kavramlar arasındadır. Bütün bu kavramların ortak özelliği ise hepsinin ilâhî aşk ekseninde kaleme alınmış olmasıdır. Esif Dede'nin gerek yaşantısında gerekse *Dîvân*'ında ilâhî bir aşk ve muhabbetin merkezî bir konumda olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mehmed Sıdkı Esif Dede, İlâhî aşk, Mevlevîlik, Mevlevîhâne

Mehmed Sıdkı Esif Dede, One of the Last Pirs of Kütahya Mevlevi Order: Tavşanlı Mevlevihanesi and the Concept of Divine Love

Meryem SOYGÜR[†]
Selami ERDOĞAN[§]

Abstract

The subject of this study is the concept of divine love in the Divan of Tavşanlı Mevlevihanesi, which holds an important place in the Sufi life of Mehmed Sidki Esif Dede. The concept of love is examined by considering Esif Dede's childhood, educational life, services, the orders he joined, his work, and his services; the aim is to see the meaning relationship of the concept with other concepts.

[†] Graduate Student, Dumlupınar University, Faculty of Islamic Studies, Department of Sufism, Division of Basic Islamic Sciences, Kütahya, Türkiye.
duymusm2@gmail.com ORCID: 0000-0003-4258-7762.

[§] Assoc. Prof. Dr., Department of Sufism, Division of Basic Islamic Sciences, Faculty of Islamic Studies, Kütahya Dumlupınar University, Kütahya, Türkiye.
selami_erdogan@dpu.edu.tr ORCID: 0000-0002-7939-6823

Influenced by the family environment he grew up in and the surrounding culture, Esif Dede led a Sufi life. Having witnessed the Halveti etiquette and customs from his Halveti family, Esif Dede learned Mevlevi etiquette through the spiritual training he received from his master. Nourished by the spiritual joy and excitement of the Mevlevi and Halveti orders, Esif Dede packed his short life with many services and works, centred on divine love and rich in meaning. In his spare time, he composed a work. The only work representing the intellectual and spiritual maturity he acquired from the Mevlevi tradition is the Divân, written in verse. Although it is a literary work, the divine love in Divânîd reveals his Sufi perception.

Esif Dede's works focus mainly on two topics: Mevleviism and love. The connection between the concept of love and other concepts is examined comparatively in this study. In this vein, it is seen that the concept of love has a strong relationship with concepts that denote Sufi stations, such as zühdr ihlâs, fakr, verâ, and şükür. This correlation of meaning is also reflected in concepts such as the sheikh, dervish, tekke, sohbət, sema, hırka, külah, ney, and mahfil, which reflect the Mevlevi culture and its etiquette. Concepts such as seyrü sülûk, akli, naz, and niyaz, which play a role in the formation of Sufism, are also concepts emphasised by Esif Dede in his Divan. The common feature of all these concepts is that they are written around the axis of divine love. It is evident that divine love and affection occupy a central position both in Esif Dede's life and in his Divan.

Keywords: Sufism, Mehmed Sıdkı Esif Dede, Divine love, Mevlevi Order, Mevlevihane.

Giriş

Sûfilerin manevî hâlleri, ilim, edep, tevâzu ve ibadetleri o dönemde yaşayanlar için temsil özelliği taşımaktadır. Günümüzde, popüler kültürün etkisiyle özellikle gençlerin, bu manevî hâllere rağbeti azalmıştır. Bu hâller, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) örnek hayatından beslenen sûfilerin rıza, marifet, tevekkül ve ilâhî aşk gibi kavramlarında yaşayarak günümüze kadar gelmiştir. Bu ilâhî aşkı, yaşantısıyla kendi çağında yaşatan maneviyat önderlerinden birisi de Mehmed Sıdkı Esif'tir. 1698 yılında Kütahya'nın Tavşanlı kasa-basında dünyaya gelen Esif Dede, Tavşanlı'nın sembollerinden Arslanbey'in torunudur. Tavşanlı'da simge haline gelmiş ve Osmanlı devletinin önemli komutanlarından olan, Tavşanlı'nın fatihi diye de ün yapmış Bicaroglu Arslan Bey değerli bir devlet adamı ve Mevlvî şeyhidir.¹ Babası ve dedesi Halvetî olan Esif Dede, Halvetî olarak büyüüp belli bir yaştan sonra babasının teşvikiyle Kütahya Mevlvîhânesi'nin şeyhi olan Mustafa Sâkib Dede'ye talebe olmuştur. Böylece Mevlvîliğe intisab etmiş ve buradaki eğitimini tamamladıktan sonra Sâkib Dede'nin tensibiyle Tavşanlı'da bir Mevlvîhâne kurmuştur. Altı seneden ziyâde Tavşanlı Mevlvîhânesi'nin şeyhliğini yapan Esif Dede, (v. 1733) otuz beş yaşındayken vefat etmiş ve Mevlvîhâne'nin bitişiğindeki semâhaneye defnedilmiştir. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra da kabri Konya'ya nakledilmiştir. Vefatından sonra oğlu Abdülhafız Efendi, şeyhliğe tâyin edilmiş ve şeyhlik silsilesi Tavşanlı Mevlvîhânesi'nde babadan oğula son postnişin olan Mehmed Ziya Dede'ye kadar devam etmiştir.²

Esif Dede'nin en belirgin özelliği Tavşanlı'da Mevlvîhâne kurmuş ve yıllarca buranın şeyhliğini yapmıştır. Böylece Asr-ı Saadetten beri yaşanan zühd ve ilâhî muhabbet hayatının günümüze ulaşmasına vesile olmuştur. Mevlvîlik adâb ve erkânın Esif Dede üzerinde bıraktığı en büyük özellik, "mevcudat ve hadisata ilâhî aşk penceresinden bakma" hâlidir diyebiliriz. Mevlvîliğin pek çok coğrafyada yayılıp benimsenmesine vesile olan bu ilâhî aşk hâli,

¹ Doğan Arslanbey, "Tavşanlı Araştırmaları", *Tavşanlı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2011), 11.

² Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* 18. yy. (İstanbul: İnsan Yay., 2003), 327.

Tavşanlı ve çevresinde de bu derecede etkili olmuştur.

Bu çalışma, Esif Dede'nin *Dîvân'*ında vurguladığı ilâhî aşkı, onun tasavvuf telakkisi çerçevesinde diğer tasavvuf kavramlarıyla olan ilişkisini görme amacıyla yapılmıştır. *Dîvân'*daki aşk kavramı, diğer kavramların mana vurgularıyla birlikte ele alınsa da Mevlevî dervişlerin halvet, semâ, zikir, çile ve diğer ibadetlerinin membaı olan aşk, gündelik yaşantıdaki doğruluk, tevâzu, hilm ve istikamet gibi ahlak ölçülerinde görünür olmuştur. Tavşanlı Mevlevîhânesi ve *Divân'*la sınırlı olsa da bu çalışmanın önemi, Mevlevî kültür mirasına farklı bir noktadan katkı sağlar. *Divân'*ın tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümündedir.³ Alıntı yaptığımız beyitlerin sadeleştirilmesi müellif sadeleştirmesidir. Metnin orijinal transkripsiyonu ise dipnotta verilmiştir.

1. Mevlevî Kültüründe ve Esif Dede'de Aşk

Allah'ın Rab sıfatı gereği ve Hz. Mevlânâ'nın "*Hamdım, piştım, yandım*"⁴ sözüyle de anlatılmak istendiği üzere insanlar belirli bir eğitim ve terbiyeden geçtikten sonra kemâle erer. Bu terbiyeyi Ebû Ali ed-Dekkâk (v. 989), bahçıvanın elinde tatlılaşan dağ meyvelerine benzetir: "Kendiliğinden yetişen ağacın meyvesi olmaz; olsa da tadı olmaz. Dağlarda yetişen meyvelere aş yapılarak cinsleri ıslah edilir, emek verilir ki meyvesi bol ve lezzetli olsun. Bunun gibi insanın yetişmesi de ona emek verilmesine ve sohbetle aş yapılmasına bağlıdır."⁵ Müminin bu tekâmül süreci, tarikat pîrlerinin muhtelif terbiye usulleriyle yapılır.

Tarîkatlar kendilerine has terbiye usullerini benimseyip, üç yolla Hakk'a vâsıl olmuşlardır. Bu üç yol: tarîk-ı ahyâr, tarîk-ı ebrâr ve tarîk-ı şettâr'dır.⁶ Tarîk-ı ahyâr ibadete düşkün olanların, tarîk-ı ebrâr nefis terbiyesini esas alanların, tarîk-ı şüttâr ise aşk ve muhabbet ehlinin yoludur. Mevlevîlik aşk ve muhabbeti esas alan bir

³ Mesut Kocaman, Ömer Faruk Dinçel, *Tavşanlı Mevlevîhânesi* (Tavşanlı: Anıt Matbaa, 2011), 81.

⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *İbtidâ-Nâme-Sultan Veled* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014), 521.

⁵ Abdulkerîm Kuşeyri, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Hazr. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yay., 2012), 224.

⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Marifet Yay., 1981), 172.

tarîkattır. Mevlevîler buna bağlı olarak bütün mevcudata hoşgörü ile bakıp, yaratılanı yaratandan ötürü sevme enginliğine sahiptirler.

Mehmed Sıdkı Esif'in hayatındaki dönüm noktası Mustafa Sakıb Dede'dir. Sakıb Dede, Esif Dede'nin eğitim aldığı atalarının dışındaki müşşidi ve tek hocasıdır.⁷ Mustafa Sâkib Dede'yi merhamet ve himmetle niteleyen Esif Dede, onu kendisi için büyük bir nimet olarak görmektedir. Gönül verdiği ve ilahî aşka vesile bildiği şeyhinden manevî anlamda çok istifade ettiğini düşünmektedir. Mürşîdine olan bağlılığı ve muhabbeti,⁸ Esif Dede'nin aşk anlayışını şekillendirmiştir.

*Hazret-imürşîd, Şeyh Sâkib merhametin kaynağı
Yüksek himmeti ve asıl nimeti onda görmekteyim.⁹
Aynı dili konuşup da gönlünü alan kimse olmaz Esif'in
O hakikati bilenden çok kazancım var benim.¹⁰*

Mehmed Sıdkı Esif aşk ile yoğrulmuş bir tasavvuf anlayışına sahip olduğundan hayatındaki bütün dinamikler de ilâhî aşk eksenli olmuştur. Çocuk yaşta Mevlevîliğe intisap eden, Mevlevîlik kültür ve adabına göre yetişen Esif Dede, bu kültürde birer basamak ve durak olarak kabul edilen kavramlara aşk merkezli anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlar, divandaki diğer kavramlarla beraber aşağıdaki başlıklarda ele alınacaktır.

Tarikatlarda toplu zikir türü olan devrân gibi semâ ayini de varlığın kemâl dereceleri bakımından yolculuğunu sembolize eder. Bitkiden hayvana, hayvandan insana varlığın kemâl derecelerini

⁷ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 18. yy. (İstanbul: İnsan yay., 2003), 324.

⁸ *Hazret-i mürşîd, Şeyh Sâkib merhametin kaynağı / Yüksek himmeti ve asıl nimeti onda görmekteyim. Aynı dili konuşup da gönlünü alan kimse olmaz Esif'in / O hakikati bilenden çok kazancım var benim.*

⁹ "Cenab-ı pîr ü mürşîd Şeyh Sakıb mekremet-mercî"

Sümüvv-i himmetin haşş amma hód in'âm için sâklar"

Mehmed Sıdkı Esif Dede, *Divân-ı Esif*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, nr. 864, 35a; Sadeleştirme metinleri için bkz. Mustafa Özbaş, *Esif Sıdkı Dede Divân'ının Mevlevîlik Unsurları Açısından İncelenmesi* (Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 127-265.

¹⁰ "Midhat-ı dilberde kimse olmaz Esif hem-zeban

Sakıb-ı ruşen-zamîrden iktisabım var benim." Bkz. Esif, *Divân-ı Esif*, 60b.

sembolize eden bu yolculuk, her insanın en kemâl noktasına tırmanabilmesi içindir. İnsanın, insan-ı kâmile dönüşmesini temsil eden devrân¹¹, aynı zamanda vecd ile semâ yapan aşkın hâlidir. Hücvirî şeriatı vâcip kılan şeyin ışıtmeye ve nakletmeye bağlı olduğunu ifade eder. Ona göre bilginin elde edilmesindeki zorunlu kural, ışıtmeyeylemdir. Bu bağlamda ışıtmek anlamındaki semâ,¹² Mevlevîlikteki önemli aşk sembollerinden biri olarak öne çıkar.

Esif Dede için semâ, aşk ile ifade edilecek kadar değerlidir. Onun için hakîkî semâ olan aşk semâsı, geceyi aydınlatan nûra kavuşmak için yapılan bir zikirdir. Değeri mücevherât ile kıyas edilemeyecek kadar büyük ve paha biçilmezdir. Her ne kadar ilk dönem mutasavvıfları semâ ile musîkîyi birbirinden ayırt etmeyip, semânın nağme kısmına vurgu yapmışlarsa da¹³ Esif Dede için ise semânın temeli ve hammaddesi ilâhî aşktır. Bu konuda o, şunları söylemektedir:

*“Aşk devrânıdır bu; fânî olmak da bir, talep etmek de bir der hemen
Hakîkî tâlib tek ve kusursuza gözünü diksın.”¹⁴*

*“Aşk denizinde dalgıç olalı bu gönül,
Aşk devrânını bir mücevher gibi yüzeye çıkardı ve mercan gibi değerli
kıldı.”¹⁵*

Esif Dede Allah aşkını hayatının her alanına yerleştirmiş, uygulamış ve hissedip hissettirmiştir. Mensubu olduğu Mevlevî kültür ve geleneğinin bir parçası olan devrândan, “aşk devrânı” diye bahseder. Aynı şekilde Mevlevîlerin istişare odaları olarak bilinen mahfilleri¹⁶ aşk meydanı, aşk gemisi ve aşk tekkesi olarak adlandırır.

¹¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yay., 1997), 165.

¹² Hücvirî Ali B.Osman Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb; Hakikat Bilgisi*, Hazr. Süleyman Ulu-
dağ, (İstanbul: Dergâh Yay., 2017), 543-545.

¹³ Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Emin Yay., 2. Baskı, 2017), 212.

¹⁴ “Devr-i hübdur fenâ da bir fetâ da der hemân / Tâlib-i tahkîke yek lemh-i mürâyâ eylesin”
Mehmed Sıdkı Esif Dede, *Esif Sıdkı Dede Divânı'nın Mevlevîlik Unsurları Açısından
İncelenmesi*, Sad. Mustafa Özbaş (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilim-
ler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 127-265.

¹⁵ “Ka'r-ı yemmi-i 'aşka gâvvas olalı cân u dil / Devr-i 'aşkı kıldı ifşâ gevher-i mercân ile”
Esif, *Divân-ı Esif*, 66a.

¹⁶ Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı* (İstanbul: Ötüken Yay., 2001), 274.

İlâhî aşkla yanan âşıkı, aşkın sultanı olarak isimlendirir.

“Değersizleşir aşk meydanında şekilci olan bir zühhd anlayışıyla zâhid Geçip gider aklının ermediği kuru bir sohbet ile.”¹⁷

“Pîr, temiz kalpliliği, nuru ve yüzündeki aşk yansımasıyla bilinir Hakiki bir pîr kalbindeki saflığa ve temizliğe her zaman sahiptir.”¹⁸

Esif Dede’ye göre aşk, kalbe zuhur eden doğal bir zühdtür. Elinde olmadığı için dünyadan el çekmiş gibi görünen ama kalbinin derinliklerinde mâsivâyâ sevgisi bulunan şekilci, zâhidler gibi olmaz. Zühhd, maddî olanı elinden ziyâde gönlünden çıkarma hâlidir. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *“Dünya nedir? Ne kumaş ne kadın ne de paradır. Dünya insanı Allah’tan alıkoyan şeydir”*¹⁹ diyerek gönülden silinmesi gereken mâsivâyâ dikkat çekmiştir.

*“Gönül sarayı Allah’ın evidir; onu temiz tut
Tâ ki aşkın sultanı sohbet askerleri ile o saraya girsin.
Hakk’a kulluk etmeğe aşk tekkesine gir
İnkâr eden kalbinde Hakk’ın kokusu var.”²⁰*

Sûfîlerin nazarında kerih görülen mâsivâ, gönül sarayını kirletir. Onu temizlemenin bir yolu aşktır. Zira aşk-ı hakîkî Allah için olandır. Ancak ilâhî aşka uzanan yollar, meşakkatlerle dolu vahdet vadisinden geçer. Vahdet vadisi ise mâsivâ tuzaklarıyla sarılmıştır.²¹ Birliğe ulaşmak ve bir olana âşık olmak binlerden sıyrılmakla mümkündür.

*“Esif denizinde aşk gemisi ile o sevgiliye var
Yoksa gurbet diyarı bu dünyada perişan olursun.”²²
“Tâbi olanlarını hamlıktan çek kurtar ey zâhid*

¹⁷ “Pest olur meydân-ı ‘aşkda zühhd-i huşkla zâhidâ / Kim olursa geşt-giri ‘anter-i şöhet ile” Esif, *Divan-ı Esif*, 73a.

¹⁸ “Ola tâsafvet-i kalb dîdesinde nûr-ı ‘aşkâhâşıl / Ola pîr-i âkâikat tıfl-ı kalbe rûz [u] şeb şâhib” Esif, *Divan-ı Esif*, 8a.

¹⁹ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, Ter. Veled İzbudak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2016), 1/79.

²⁰ “Dil serâ-yı lî me’allah’dır anı pâkize tut / Tâ ki ‘aşk-ı sultânî gelsün leşker-i şöhet ile Tekye-i ‘aşka girip Hâkâ’a ‘ibâdet itmege / Kalb-i münkiriniñ özünde de hiç Hâk dem mi var” Esif, *Divan-ı Esif*, 23b.

²¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 111.

²² “Nâv-ı ‘aşk ile Esifâstân-ı yâre var / Yohsa bu gurbet diyârında olursuñ men yanûh” Esif, *Divan-ı Esif*, 19a.

Gel bedenini ney gibi delik deşik eyle, aşkın ateşiyle yakarak.”²³

Esif Dede *Dîvân*’ında bir Mevlevî Pîrini, ancak onun yüzünde parlayan aşk ışıltısıyla tanınabileceğini belirtmiştir. Ona göre ilâhî aşkla yanan bir kul, ateş ile dağlanıp bağrında delikler açılan bir ney gibidir. Mevlânâ neyi yakan ateşin aşk ateşi olduğunu söyleyerek aşkın tüm cihanda bulunduğunu ve her varlığın kendi istidadınca yanarak kemâl noktasına ilerleyeceğini anlatmaktadır.²⁴ *Divân*’da bu yolculuk, ilâhî aşk ateşinin hem güzelliği hem de zorluğu nazara verilerek ele alınmıştır.

Özetle Mevlevîlikte ve Esif Dede de aşk; zühed, kalb, mâsivâ ve çile gibi tüm diğer kavramları belirleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Hepsini tetikleyen güç ilâhî aşktır ve hepsi de içinde bu aşkı barındırmaktadır. Allah’ı hakîkî mânâda sevmeyen, kalbinde, aklında, ruhunda başka sevdalarla mâsivâyâ dalarak, zâhid olma yolundaki kapıları da kapatmaktadır.

2. Mehmed Sıdkı Esif’in Tasavvuf Anlayışı Bakımından Aşk

Aşk sözlükte şiddetli sevgi ve aşırı muhabbet mânâsında, kendini tamamen sevgiliye adanmak, sevgiliden başkasını gözü görmemek anlamlarına gelmektedir.²⁵ Sevgi ve muhabbet beslenmesi gerekenlerin başında ise Allah c.c. ve O’nun habibi Hz. Muhammed (s.a.v.) yer almaktadır. Taftazanî’ye göre iman, kalbin tamamıyla meyletmesi anlamına gelen ve aşkın temeli olan sevgi esasına dayanmaktadır.²⁶ “İman edenler Allah’ı severler”²⁷ ayet-i kerîmesi ve Hz. Peygamberin Hz. Ömer’e “Ben sana herkesten daha sevimli olmadıkça gerçekten iman etmiş olmazsın”²⁸ buyruğu, Allah ve Peygamber aşkının iman ile ilişkilendirilecek ölçüdeki önemini ortaya koymaktadır. Mutasavvıfların iman tanımında önemli bir yeri olan sevgi ve ilâhî

²³ “Tâbirû nâ-puhtelikden intisâf it zâhidâ / Gel vücûduñ neyyini kıl nâr-ı ‘aşkla iştivâ” Esif, *Divân-ı Esif*, 1b.

²⁴ Yalçın Çetinkaya, “Mevlevîlikte Müzik Felsefesi: Mesnevî’de Aşk, Mûsikî, Ney” *Dergipark*, (2011), 74.

²⁵ Süleyman Uludağ, “Aşk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1991), 4/11-17.

²⁶ Sa’düddin Taftazanî, *Şerhu’l-Akâid*, Haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay., 2010), 227.

²⁷ el-Bakara: 2/65.

²⁸ Buhari: “İman”, 8-9.

aşk, imanın niceliği konusunda belirleyicidir.²⁹

Kur'an, sünnet tatbikli ve ilâhî aşk ekseninde bir hayat sürdüren Hz. Mevlânâ'nın bu yolculuğundaki duygusuna ve aşkına "*Ben bende değil*" ifadeleriyle tanıklık ediyoruz.³⁰ İlâhî aşk, Esif Dede'nin de hayatına akseden en güçlü duygu olarak görülmektedir. Esif Dede'nin aşk anlayışı *Dîvân'*ında yer verdiği birçok kavramı kapsayan bir mânâ olmuştur.

Esif Dede şiirlerinde muhtevâyâ ağırlık verdiği gibi yaşantısında da duygu içerikli bir hayat sürdüğünü yine dizelerinden okuyoruz. Kederinin, sevincinin, sabahının, akşamının her anının aynı duygu ve aşk ile dolu olduğunu görüyoruz. "*Cumanız aşk ola... Aşkımız bâki ola*" gibi Mevlevî deyimlerinin içten dışa yansıyan bir hâl olarak hayatın tüm duygularını kuşatıcı bir yerde olduğu görülmektedir.

*"Derde düşüren o sevgiliye duygu
Duygu ona, bayramına, her anına duygu.
Gece gündüz âşık çaresiz dertli yatar köşesinde
Hem sabahına hem akşamına duygu.
Âşıkların yolundaki o aşığa yazık,*

Gül ruhuna, çiçek kokulu saçlarına ve güzel endamına, tamamına duygu.

*Dost olmayan bu şehrin duygu dolu şarabı, her kadehinde
O aynı duygu, başında ortasında ve sonunda hep duygu.
Duygu o gönül alan ve gönül yaralayan sevgiliye Esif
Duygu onun her anına ayına yılına ve gününe duygu."*³¹

²⁹ Selami Erdoğan, *Şeyh Muhammed Nazım Adil Hakkâni el-Kıbrısî'nin Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 306.

³⁰ Mevlânâ Celaleddîn-i Rumî, *Mesnevi*, Çev.Veled Çelebi İzbudak (İstanbul: Doğan Kitap, 2016), 744.

³¹ "*Gama âlûde iden âstesini dil-berine yûf
Yûf anıñ cem'ine yûf 'îdine bayrâmına hem yûf'
"Şeb [ü] rûz 'âşık-ı bî-çâre yatar küşe-i gamda
Hem yûf şubhuna anıñ dahî ahşâmına hem yûf"
"Reh-i 'uşşâka sülûk eyleyen üftâdeye yazık
Ruh [u] gül kâkül[ü] sünbül şim-endâmına hem yûf"
"Mey-i bî-yârına şehriñ yûf her câmına hem yûf
Vasatına yûf evveline encâmına hem yûf"
"Yûf anıñ dil-ber ü dil-dârına dil-düzuna Esif*

Esif Dedenin vurguladığı aşk duygusu, ilk dönem sûfilerden itibaren yaşantıyı kuşatan bir hâl olarak görülmektedir. Ayrılık, hicran ve hüznle gece gündüz dertli gezmeyi, aşkın hâli olarak tanımlayan Sülemi (v. 1021), âşık, baktığı her yerde ve her anda o sevgiliyi gören kişi olarak tanımlar. Bu yüzden içinde sevgilinin olmadığı şehrin ahâlisi, âşığa düşmanı gibi görünür. “*Muhabbet ateştir. Özlem onun alevidir.*”³² sözleri sevgiliden ayrı kalmanın zorluğunu anlatır. Tasavvuf literatüründe bu hâl, beşere olan mecazî aşkla başlasa da nihayetinde Allah’a c.c. ve Rasûlüne (s.a.v.) olan ilâhî aşk olduğu görülmektedir.³³

“*Aşk ağlatır, dert söyletir*” düsturunca aşk, İslam Edebiyatında şiirle ifade edilmiştir.³⁴ Sözün dilden ahenkle taşması için duygunun coşkun olması gerekir. İnsanın heva ve heveslerinden kurtulması, duyguların tek duyguda toplanmasını sağlayan aşk olduğu görülmektedir. Esif Dede dizelerinde kendi gönlüne, “*Aşk atına binmiş bir âşık için başka güzellere gerek yok ey gönül*” der ve âşık için başka bir güzel gerekmeyeceğine inanır. Bu dünyada aşk kadar güzel bir mezhep görmediğini, ancak bu sayede aşkların ve âşıkların bâkî olduğunu ifade eder ve ilâhî rızadan başka bir himmet, bir gaye bulunmadığı sonucunu ortaya çıkarır.

*“Güzel olanın ruhu ve kalbi aşk ilmini ta’lim eder durur
Sanmaki bana bu gördüğün aşk ilmini mekteb öğretti.
Dünyada aşk kadar güzel bir yol görmedim
Aşkı yaşayan ol sen, çünkü böyle öğretti bu yol bize.”*³⁵

Aşkın vesile olduğu aşk hali, himmetlerin bir şeyde toplanması anlamına gelen cem hâliyle de ilişkilidir. Zira bazı sûfilere göre cem

Yûfanûn mâhına vü sâline eyyâmına hem yûf” Esif, *Divân-ı Esif*, 50a.

³² Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *el-Mukaddime fi’t-Tasavvuf, Tasavvufa Giriş*, Ter. Ali Akay (Ankara: İlk harf Yay., 2014), 36.

³³ Hacı Abdullah el-Ensari el-Herevi, *Menazilü’s-Sairin*, Ter. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yay., 2022), 46.

³⁴ Nurettin Albayrak, *Sümmanî, Aşk Ağlatır, Dert Söyletir* (İstanbul: Kapı Yay., 2007), 90.

³⁵ “*Süvar ol düldül-i ‘aşka gerekmez gayrı rahş ey dil*” “*Ruh-ı dilber durur ta’lim iden ‘aşk fennini da’im / Bana şanma rakiba fenn-i ‘aşkı mekteb öğretti*” “*Cihanda görmedüm hoşter mezahib mezheb-i ‘aşkveş / Mu’ammer ol bana aşkun çü böyle mezheb öğretti*” Esif, *Divân-ı Esif*, 75b.

hâli, âşkın Allah'tan başka bir sevdasının kalmamasıdır. Sevinç ve neşe gibi duyguların, hüznün ve keder gibi duygulardan olan farkın ortadan kalkmasıdır. Bu yüzden muvahhidlerin “derdi Allah olanın başka bir derdi olmaz” kelimî, cem makamını anlattığı kadar âşğın aşk hâlini şerh eder.³⁶

Esif Dede, aşkın sadece yaşanarak bilinebileceğini tarikat mektebinden öğrendiğini söyler. Ona göre aşk, öğretilmez. Aşka giden yol gösterilir. O yolu aşkla aşan, aşka vasil olur.

*“Hak ile birlikte olan gönül sarayları kurulmuştur
Var ise o aşkın çilesini çekenlerin mekânıdır dergâhlar.”³⁷
“Aşkın zirvesindeki bir yiğittir Derviş Esif
Sanma onu rızık için ağlamayan bir ikiyüzlü.”³⁸*

Özetle Esif Dedeye göre aşk; başlangıçta keder, hüznün, özlem, hasret ve çileye düşürür. Esif Dede'nin ilâhî aşkını yansıtan beyitlerinde dünyada aşk kadar güzel bir yol olmadığı ve aşkın okullarda öğrenilemeyeceği ancak yaşanarak öğrenilebileceği vurgulanmıştır. Bu yaşantı, rızık için ağlamayı gerektirir. Çünkü bu ağlama, her kulun aczini bildiği, Allah'ın da nihai kudret ve azametinin kul tarafından tasdikidir. Aşk yolculuğunun sonunda ise tüm hallerin tek bir hâl olduğu cem makamıyla ilişkili görür. İlâhi bir lütuf olan bu makam, çalışılarak kazanılmaz.

2.1. Esif Dede'nin Zühhd Anlayışındaki Aşk unsuru

Sözlükte yüz çevirmek ve rağbet etmemek anlamlarına gelen zühhd, dünya malına ve eğlencesine, şana, şöhrete rağbet etmeme, az ile yetinme zühhdün tanımları arasındadır.³⁹

“Siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz ama âhiret hayatı daha hayırlı ve daha kalıcıdır”⁴⁰ ayetindeki ahiret vurgusu, dünyanın zemmeden diğer naslarla birlikte, tasavvuf literatüründeki zühhd kavramını

³⁶ Ebubekir Kelebaşı, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*. Hazr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay., 1992), 180.

³⁷ “*Hâksâr-ı âstân-ı dil-sitân olmuş yatar / Var ise ol dil-fütâde kahr-ı 'aşk mağhûrudur*” Esif, *Divan-ı Esif*, 30b.

³⁸ “*Haydar-ı kühsâr-ı 'aşkdır şüfiyâ Derviş Esif / Sanma anı pişe-zâr-ı rızık sâlûs rûbehi*” Esif, *Divan-ı Esif*, 75b.

³⁹ Ragıb İsfehanî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife), 551.

⁴⁰ et-Taha: 20/131.

belirler. Hadis eserlerindeki zühhd bâbları, ebedî olan ahiret yurdu-
nun, geçici olan dünya hayatından daha hayırlı olduğunu, zaruret-
ler haricinde dünyadan yüz çevirmeyi anlatan hadisleri bir araya
toplamıştır.

Hız. Peygamber'in bilinçli olarak tercih ettiği zühhd yaşantısı,
Ashâb ve Tabi'in nesli içindeki zâhid zümresince devam etmiş ve
tasavvuf ilminin pratikteki ilk örneği olmuştur. Sonraki dönemler-
de, zühhdün taklidî uygulamalarına mâni olmak üzere, onun kalbî
yönü daha çok nazara verilerek, masivânın kalbten çıkarılması vur-
gulanmıştır.⁴¹

Esif Dede zühhdün, zâhiddenden değil âşıktan öğrenileceğini savu-
nur. Ona göre zühhdün erbabı, âşıktır. İlâhî aşkı olmayan zâhidin
zühdden bihaber olacağını aşağıdaki dizelerinde dile getirir:

*"Bilginin ve hikmetin üstadlarından aşk dersi al
Ne bilsin zâhid, vâiz bu yolun aşkını."*⁴²

Esif Dedeye göre zâhid gözü yaşlı ve üzgün olur. Onun gam ve
kederi o kadar derindir ki aşk ateşinin hararetini hissetmez. Tevbe
edip Hakk'a dönmekle başlayan bu aşk, zâhidi Allah Tealâ'dan
gayrısına isteksiz yapar. Tasavvuf literatüründe zâhid, bu isteksizli-
ğiyle tanımlanır.⁴³ Aşağıdaki mısralarda Esif Dede, masivâyâ duyul-
an isteği, puta tapmaya benzeterek zühhdü aşk makamına çıkarır.

*"Kalbi kederli bir zâhidin üzüntüsünden gözü yaşlıdır
Aşk ateşinin harareti ona vurursa o ateşte yanar.
İlâhî aşkı eylersen Hakk'a eyle
Takvâ ile tövbe et ve Hakk'a dön."*⁴⁴
*"Kaba ve soğuk olan zühhdü bizden umma ey zâhid
Biz cismimizi bu ilâhî aşka oluk eyledik."*⁴⁵

⁴¹ Ceyhan, "Zühhd", 44/ 533-535.

⁴² "Tederrüs eyle fenn-i 'aşk gel üstâd-ı hikmetden / Ne bilsin peygâm-ı 'aşkı zühhdâ [ü] vâ'iz
[ü] nâ'ib" Esif, Divan-ı Esif, 8a.

⁴³ Tek, Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar, 164.

⁴⁴ "Dil-berâ zâhid gamından huşk şufî dide-ter / Şu'le-i âteş urursa âh ki huşk [u] ter yanar"
"Aşk-ı Hüddâ eylese eyle te'âlâ

Takvâ-yı zühhdün tâ'ib ol tâ'ib" Esif, Divan-ı Esif, 6b.

⁴⁵ "Zühhd-i huşk-ı bizden umma zâhidâ

Cism kıldık büta-i 'aşkda miżâb" Esif, Divan-ı Esif, 7a.

*“Zâhid bilgisini ne zamana kadar perde ardında saklar
İlâhî aşka düşen anlar Lât ve Menât putunun ne olduğunu.”⁴⁶*

Esif Dede zâhidi tanımlarken onun hayatında sadece ilâhî aşkın var olabileceğinden, takvâlî olmanın ve tövbe etmenin lüzumundan bahseder. Sûfî şiirlerinde zühdü birçok yerde ilâhî aşkla bağdaştırır.

2.2. Esif Dede'nin Fakr Anlayışındaki Aşk Unsuru

Maddî ve manevî ihtiyaç anlamındaki fakr kelimesinin müştakları, Kur'an-ı Kerim'de çokça zikredilmektedir. Tüm mevcudatın Allah c.c.'ya muhtaçlığı demek olan fakr insanın en önde gelen özelliklerinden birisidir.⁴⁷ Bunu fark etmese de insan, fakirdir. *“Ey insanlar Allah'a muhtaç olan sizlersiniz”*⁴⁸ ayeti, insanın bu yönünü belirtir. Tasavvuf terimi olarak fakr, “insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlardan yoksun olması” veya “kendisini her zaman Allah'a muhtaç bilmesi” anlamındadır.⁴⁹

Hâce Abdullah el-Ensarî el-Herevî fakrı üç aşamada değerlendirmektedir. Birinci aşaması zâhidin fakrıdır ki dünyadan ve maddiyattan uzaklaşmayı kalben yapar. Dünya ve içindekiler ile kalbini meşgul etmez. Kahrını da lütfunu da istemez ve çekmez. Dünyalar onun olsa, ya da dünyaları kaybetse bir arpa tanesi kadar sevinmez ve üzülmez. En önemlisi de terki terk düsturunca düşünce bazında dahi dünyanın gaillesinden kurtulur. İkinci aşaması hâl ehli olup da riyâ kirine bulaşmamaktır. En üst aşaması ise sūfînin fakrı olan Allah'ın birliğinde ve o vahdetin derinliğinde kaybolmaktır.⁵⁰ Zatında her ne güzellik varsa Hak'tan bilmektir, sadece O'ndan istemek ve yalnızca O'na muhtaç olmaktır.

Kulun Allah'ın azametinin karşısında kendi fakrının idraki içinde olmasının değeri açıktır. Tasavvufta bunun dayanağı Allah'ın c.c.

⁴⁶ “Zühd-i dâniş perdesinden tâbe key kılmak setr

‘Aşka düş gel kıl güdâz anlar durur Lât [ü] Menât” Esif, *Divan-ı Esif*, 10a.

⁴⁷ Süleyman Uludağ, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/132-134.

⁴⁸ el-Fatır: 35/15.

⁴⁹ Uludağ, “Fakr”, 12/132-134.

⁵⁰ Hace Abdullah el-Ensari el-Herevi, *Menazilü's-Sairin*, Ter. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yay., 2022), 46.

kendisini Ganî, kullarını ise fakir olarak sıfatlandırmasıdır.⁵¹

Esif Dede'nin hayatında fakr, bir yaşam tarzını ifade etmektedir. O hayatında ilâhî muhabbeti, maneviyatı, ilâhî aşkı, öncelemiştir ve maddeye kesinlikle teveccüh etmemiştir. Esif Dede Sûfîlerin "*Fakr tamamlanınca geriye sadece Allah kalır*"⁵² cümlesini ilâhî aşk anlamında hayatının merkezine almıştır.

*"Dervîşe günah yerine maddiyattan uzak Hakk'a ulaşmak yeter
Mevcudatı terk edene maddiyattan sıyrılma yolu fenâ yeter."*

*"Dervîşin yetindiği azlık Esif'e iyi gelir
Eski bir hırkayla molla külahı fazlasıyla bana yeter."*

*"Sonsuz bir aşk ile doldu dolalı çocuk kalbim
Kutsal bir feyz ile cüzû bir gıda yeter."*⁵³

Esif Dede fakr sahibi bir dervîşin süslü ve şaşaalı bir yaşantısının olamayacağını, tevâzu ile kuru bir hasırın ona yeterli geleceğini ifade ederken fakrın içindeki zühde ve ilâhî aşka da vurgu yapmaktadır.

2.3. Esif Dede'nin İhlâs Anlayışındaki Aşk Unsuru

İhlâs, sözlükte "temiz sevgi ve yürekte bağlılık; ibadetlerdeki içtenlik."⁵⁴ olarak tanımlanmıştır. Kalbi menfaat düşkünlüğünden, riyâdan, şirkten, kötü duygulardan arındırıp, Hakk'ın rızasını gözetmeyi, O'na yönelmeyi, niyet ve amellerinde samimi olmayı ifade eder. İhlâs, insanların değerlendirmesini dikkate almayarak, yalnızlığı ve tenhalardaki ibadeti tercih etmektir.⁵⁵ Dolayısıyla gösteriş ve riyâ gibi niyetlerle beğeni için yapılan ameller bu baktan sayılmamıştır.

⁵¹ "Allah zengindir siz ise fakirsiniz." Muhammed, 47/38.

⁵² Uludağ, "Fakr", 12/132-134.

⁵³ "Dervîşe pes kabâ yerine fenâ yeter

Terk-i kevneyn idene küy-ı fenâ yeter"

"Dervîşe pes Esif'e bile gör miyânda

Köhne hırka külah-ı monla 'alâ yeter"

"Olalı tıfl-ı şadır 'aşk-ı kadem ile

Feyz-i 'akdes lebenleri pes gıdâ yeter" Esif, *Divan-ı Esif*, 36a.

⁵⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yay., 2011), 1381.

⁵⁵ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *İslâm Tasavvufu el- Lüma*, Haz. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yay., 2012), 290.

“*Dikkat et, halis din yalnız Allah’ındır*”⁵⁶ ayetindeki halis dinin naslardaki manası, ihlâsın da mana çerçevesini belirler. “*Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz*”⁵⁷ ayetindeki kanaat, tevekkül ve fakr gibi kavramlar, bu çerçevedeki manalardır.

Sûfilere göre ihlâs öyle bir berekettir ki sığıları derin, azları çok eder. Bu yüzden samimi olan az ibadet, ihlâslı olmayan çok ibadetten evlâ görülmüştür. Kurtuluş reçetesi olarak öne çıkartılan ihlâs ancak muhlislerin bir özelliği, olarak belirtilir. Zira muhlisler, ihlâsla yapılan amelden nefesine pâyeye vermezler.⁵⁸ İhlâs daima huzurda olmanın bilinciyle sükûneti koruyup saygıyı yitirmemektir ve bu manevi hâli sadece ibadet hayatında değil bütün bir yaşantısına davranış olarak yansıtabilmektir. Haris el-Muhasibî (ö. 857), ihlâs, kastı yalnızca Allah c.c. olan maneviyat erlerinin manevî makamı olarak tanımlamıştır.⁵⁹

Esif Dede *Dîvân*’ında ihlâs kavramı yerine, samimiyet kelimesini kullanmıştır. Onun ihlâs anlayışı, aşk vurgusuyla şekillenmiştir. Ona göre aşk, samimiyet gerektirir. Dinde samimi olmayan bir vâiz, âşığın hâlini kolayca kınar. Ancak “âşığın samimi duası, vâizi de vâizin minberini de yakar” diyerek ihlâsın önünde ilim engelinin bulunabileceğine dikkat çeker.

“*Duygusu ve samimiyeti olmayan vâiz aşk ateşini ayıplar
Bir gün o vâizin aldığı ahtan kendisi ve minberi yanar.*”⁶⁰
“*Bilse o aşkın nasıl olduğunu
Vâiz bu konuda kesinlikle şüpheye düşmez.*”
“*Hakikati görmesine perde olur bilgisi
Bu yüzden gizlidir ona hakikatin yolu.*”⁶¹

⁵⁶ ez-Zümer: 39/3.

⁵⁷ el-Fatiha: 1/5.

⁵⁸ Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyriyye*, (Mısır: 1966), II/553.

⁵⁹ el-Muhasibî, el-Haris b. Esed, *er-Riâye li hukukillah*, Çvr. Hülya Küçük (İstanbul: İnsan Yay., 1998), 156.

⁶⁰ “*Vâ’iz-i efsürde süz-ı ‘âşıkâna ta’n ider*

Bir gün ammâ berğ-i âhdan kendü vü minber yanar” Esif, *Divan-ı Esif*, 25a.

⁶¹ “*Bilse nedir hâlet-i ‘aşkıdan cevâb*

Vâ’iz ebedâ itmez yed-i irtiyâb”

“Perde olup Hâk’ı a nın dânişi

Müstetir olmuş aña râh-ı şavâb” Esif, *Divan-ı Esif*, 5b.

Özetle, Esif Dede *Divân*'ında ibadetin aşk ile yapılmasının değerini vurgulamıştır. “Ben biliyorum” duygusuyla tevâzunun zede lenmesi ilâhî aşkı ve ihlâsı da zedeleyecektir. İhlâsın ve aşkın olma masıyla hakikatin perdeleneceğinden ve amelin ruhunun kaçacağından bahsedilir. Sûfilere göre amelin gerçek ruhu aşk ve ihlâstır. Ne ihlâssız ve ilâhî aşksız bir ibadet ne de ibadetsiz aşk Sûfiye göre bir anlam ifade etmez.

2.4. Esif Dede'nin Tanımıyla Akıl Aşk İlişkisi

Sözlükteki alıkoymak anlamının yanı sıra, bağ olma, bağlama gibi anlamlara da gelen akıl,⁶² var oluşun hakikatini bilen güç olarak tarif edilir. Doğru ile yanlış farkettilen yeti olarak akıl insanı diğer varlıklardan ayıran en belirgin özelliştir.⁶³

Akıl, Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette insana yüklenen sorumluluklarla ilgili ele alınmış, akıl bâliğ olanlar düşünmeye, akletmeye ve tefekkür etmeye davet edilmiştir.⁶⁴ Cüzî irade ile kula ait pay akıl nispetinde verilmiştir.

Akıl ilâhî aşka engel olma ve kalp gözünü perdeleme tehlikesi, *Divân*'da vurgulanan iki yöndür. Esif Dede, her şeye akıyla yetebileceğini düşünenleri ve aklına güvenenleri, ziyanda ve doğru yoldan sapmış olarak değerlendirmektedir. Zira akıl aşk ilişkisinde akıl, aşka zarar verir.

*“Velî aklına güvenerek doğru yoldan sapmış
Aşkın ipiyle Hakk'a yakınlaşmış ve onu aşkı korumuş
Akıl kuvvetli bir sığınağı olmuş zulmün
Onun için bütün kâr ilâhî bir aşktadır.
İştigını saç ve aşkınla yakan ol
Mahbubumuz olan Allah c.c. aşka akıldan daha çok rağbet eder.”*⁶⁵

⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-ihyâ, (Beyrut: 1999), c. 9, 370.

⁶³ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1989), 2/246-247.

⁶⁴ Yasin:36 /68, Sâffât: 37/138, Nisa: 4/82, Muhammed: 47/24, Nahl: 16/17.

⁶⁵ “Velî ‘aklıyla kılmış rāh-ı gümrāh
Diriğ olmuş ol habl-i ‘akla maḳrûb”
“‘Akıl hısnın penāğāh eylemiş ḥayf
Anıñçün kār-ı ‘aşqdan cümle maḥcûb”
“Tesā’î eyle ‘aşq ile güdāz ol

Esif Dede, kurbiyet makamlarına mâni olan aklî engellerin, aşk gayretiyle aşılabacağını ifade etmiştir. Ona göre ilahi cezbeyle kapılan aşk kuvveti, manevî seyrinde ayak bağı olan aklı veya aklî engelleri gece ibadetleriyle kırarak âşığı mâşukuna yaklaştırır.

*“Gecelerini mahveden aşk baltasını al eline
Gel de harab olan aklının duvarlarını yık.
Aklın sermayesinden ne fayda sana
Aşk ipiyle yola gel ve cezbol.”⁶⁶
“Hakk olan bu yolda bilgi eşlik etti bana
Onun için ilâhî aşkın yolu bana yeter”⁶⁷*

Özetle Esif Dede eserinde zararlı gördüğü aklın ilâhî aşka engel olduğunu düşünmektedir. İnsanın mertebeleri olduğu gibi, eşrefi mahlûk olmaya vesile akıl, sâlike ayak bağı olabilir. Aklî güçten zehirlenerek, kibre kapı aralar ve bazen zararlı bir güce dönüşebilir. Böylelikle mümin aklî delillere dayanarak zulmedeci olabilir. Ancak aşk ve ihlâsın kalbini doldurduğu âkil kimse, bundan müstesna olur. Âşığın hâlini anlar, onu hor görmez ve duası makbul salih kullar zümresine girer. Esif Dede dizelerinde Allah c.c. katında ilâhî aşkın ve samimiyetin zarar veren bir akıldan daha makbul olduğunu ifade etmektedir.

Tecellî eylemez ‘aqla o mahbûb” Esif, Divan-ı Esif, 7b.

⁶⁶ *“Ele al tîşe-i ‘aşkı şebân [u] rûz*

Gel eyle sūr-i ‘aqlı cümle mahrûb”

“Saña sermāye-i ‘aqlın ne sūdu

Ola gör gel kemend-i ‘aşkla meczûb” Esif, Divan-ı Esif, 8a.

⁶⁷ *“Tev’âm oldu ma’ârif Hâk revânıma*

Anıñ-çün talî’-a-yı ‘aşk baña yeter”

Sonuç

Esif Dede'nin tasavvuf kültürünün içine doğduğunu, çocukluğunda Halvetî şeyhi olan babası ve dedesinin tedrisatıyla, gençliğinde ise Mevlevî şeyhi Mustafa Sakıb Dede'nin rehberliğinde ilâhî aşk tohumlarının atıldığı ve neşv ü nemâ bulduğu görülmektedir. Bu düşünce sisteminde yetişen Mehmed Sıdkı Esif atalarından ve hocalarından aşk almış, kendinden sonraki nesle de aşk dağıtmıştır. Esif Dede'nin kendi dönemine yaptığı hizmetlerin neticesinde sevilen ve kabul gören bir Allah dostu olarak tanınmıştır. Esif Dede'nin intisâbı ve tek eseri olan *Divân*'ındaki alt başlıklara bakıldığında ondaki duygu yeterliliği ve olgunluğu görülmektedir. Bu olgunluğa erişmesindeki sebeplerin çocukluğu, gençliği ve eğitim hayatı dönemindeki tasavvufî çevre olduğu söylenebilir. Onun yaşam için tanımladığı gayeyi, "pazarından doğru aşkı satın almak ve hayatı ihlâs ve istikamet üzere sürdürmek" olarak tamamlayabiliriz.

Mutasavvıf kişiliğiyle sürdürdüğü hizmetlerinde ve Esif Dede'nin tasavvuf telakkisinde ilâhî aşk, merkezi bir noktada bulunur. Esif Dede'nin tasavvufî yönü hakkında toplanılan veriler ve *Divân*'ında geçen diğer tasavvuf kavramları onun âşık kimliğiyle tutarlı bir portre sunar. Bu portre, Mevlevîlik adâb ve erkânının renklerini taşısa da Esif Dede'de özgünleşen bir görünüm almıştır. Zira hayatında ve eserinde aşk ve Mevlevîlik konularına ağırlık verildiği görülmüştür. Dizelerini aşk, âşık ve sevgili dinamikleri üzerine binâ etmiş; aşk tekkesi, aşk meydanı, aşk devrânı ve bilhassa aşk ateşi gibi terkipleri sıklıkla tekrar etmiştir. Bu terkipler aracılığıyla aşk kavramının diğer tasavvuf kavramlarıyla ilintileri oluşturulmuştur.

Divân'da aşk ile ilâhî aşkın, âşık ile Allah dostunun ve sevgili ile Allah'ın c.c. kastedildiği açıkça anlaşılmaktadır. Esif Dede'de ilâhî aşk; fakr, zühd, ihlâs ve akıl gibi kavramların yorumunda şekillenendirici ve tetikleyici bir esas, öz ve kuvvet olarak vurgulanmıştır. Bu yüzden aşkı olmayan bir dervişin fakr sahibi ya da zâhid olamayacağını savunmuştur. Çünkü ona göre hakîkî bir zâhid, samimi bir tevbe ile yola girmiş müttakî bir mümindir. Esif Dede'ye göre amelin ruhu aşk ve ihlâstır. Bu yüzden bilâ-ihlâs veya aşk, yapılan ibadet kurtuluşa eriştirmez.

18. yy. Mevlevî pirlerinden Esif Dede'nin geçmişten günümüze bir köprü vazifesi görmesi ve ışık tutması amacıyla yapılan bu incelemede elde edilen başka bir sonuç, yukardaki tespitlerden ayrılır. Zira Esif Dede, modern çağın başında, tasavvuf tarihinin ilk dönem temel kavramı olan zühdü, aşk merkezinde ve yeniden vurgulaması önemlidir. Günümüzden bakıldığında Esif Dede, modern çağa hâkim olacak pragmatik felsefelerin ve hazcılık merkezli yaşantıların sebep olacağı fikrî ve ahlakî bunalımlara peşinen bir reçete sunmuş gibidir. Kütahya'nın dışına çıkmamış ve 35 yaşında vefat etmiş olmasından dolayı ulusal bir tanınırlığı olmamış olsa da yaşantısı ve *Divân*'ındaki vurgular, modern insana yol gösteren evrensel bir prensipler nazarıyla okunabilir. Bu okumada iman etmeyi, ilâhî bir hidayet olarak konu dışında tutarsak Esif Dede'nin, hangi inançtan olursa olsun her insana sevgi merkezli, sade ve minimal bir hayat tavsiyesi yaptığı görülür. Bu tavsiyeden çıkarılan sonuç, bu yüzden, post-modern insana reçete mahiyetindedir.

Kaynakça

- Albayrak, Nurettin. *Sümmanî, Aşk Ağlatır, Dert Söyletir*. İstanbul: Kapı Yay., 2007.
- Arslanbey, Doğan. “Tavşanlı Araştırmaları”, *Tavşanlı Araştırmaları Dergisi* 1/1, 2011.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yay., 2011.
- Bolay, S. Hayri. “Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/246-247. İstanbul: TDV Yay., 1989.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay., 1997.
- Ceyhan, Semih. “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/ 533-535. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Çetinkaya, Yalçın. “Mevlevîlikte Müzik Felsefesi: Mesnevî’de Aşk, Mûsikî, Ney”. *İnsan ve Toplum*, 1/2 (2011), 57-86.
- Erdoğan, Selami. *Şeyh Muhammed Nazım Adil Hakkânî el-Kıbrısî’nin Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*. İstanbul: Marifet Yay., 1981.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *İbtidâ-Nâme-Sultan Veled*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.
- Hace Abdullah, el-Ensârî, el-Herevî. *Menazilü’s-Sairin*. Ter. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yay., 2022.
- Hücvirî, Ali B.Osman Cüllabî. *Keşfu’l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 2017.
- İsfahanî, Ragıb. *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’an*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.
- İbn Manzûr. *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-ihyâ. Beyrut: 1999.
- Kocaman, Mesut. Dinçel, Ömer Faruk. *Tavşanlı Mevlevîhânesi*. Tavşanlı: Anıt Matbaası, 2011.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *er-Risâletü’l Kuşeyriyye*. II/553. Mısır: 1966.
- Kuşeyrî Abdülkerîm. *Risâletü’l-Kuşeyriyye*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 2012.
- Muhasibî, el-Haris b. Esed. *er-Riâye li hukukillâh*. çev. Hülya Küçük. İstanbul: İnsan Yay., 1998.
- Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. yy*. İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- Özbaş, Mustafa. *Esif Sıdkı Dede Dîvanı’nın Mevlevîlik Unsurları Açısından İncelenmesi*. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: 2018.
- Özçelik, Mustafa. *Bana seni gerek seni*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı, 2019.
- Rumî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî*, Ter. Veled İzbudak. Gözden geçiren, Abdülbaki Gölpınarlı. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2016.

- Rumî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî*, Ter. Veled İzbudak. İstanbul: Doğan Kitap, 2016.
- Serrâc, Ebû Nasr Serrâc Tûsî. *İslâm Tasavvufu el- Lüma*. Haz. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yay., 2012.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman. *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf: Tasavvufa Giriş*, Ter. Ali Akay. Ankara: İlk Harf Yay., 2014.
- Taftazanî, Sa'düddin. *Şerhu'l-Akâid*, Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 2010.
- Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Emin Yay., 2. Baskı, 2017.
- Top, Hüseyin. *Mevlevî Usul ve Adabı*. İstanbul: Ötüken Yay., 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/132-134. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/11-17. İstanbul: TDV Yay., 1991.